
В.І. Стець,
старший викладач Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Проблема еліти в наш час постає в соціально-філософському, філософсько-етичному, політичному, економічному аспектах. Історія розвитку цивілізації переконливо доводить величезну силу еліти як кращих представників суспільства. Сьогодення потребує еліти, здатної насичувати владні структури, забезпечувати розв'язання завдань національного розвитку і формування держави, здатної вийти на світовий рівень.

У вчених немає єдиної думки щодо шляхів становлення еліт. Г.Моска акцентує увагу на конкретно-історичному характері цих шляхів: за доби Середньовіччя підставою для приналежності до еліти була військова мужність, у “добре організованих суспільствах” – багатство, походження, у ХХ ст. – видатні здібності. Г.Моска виділив три шляхи входження в еліту: на засадах крові, багатства, особистого професійно-духовного рівня [3]. Сучасне дослідження еліти зосереджується навколо джерел поповнення еліти, взаємодії старої й нової еліти, її згуртованість, вплив еліти на трансформацію суспільства (Л.Манжуловська, О.Куценко, О.Халецька та ін.). Однак багато проблем, пов'язаних з елітою, елітарністю в Україні все ще мало досліджені або ж учені й зовсім залишають їх поза увагою.

Дослідження феномену еліт свідчить, що на сьогодні дане питання є актуальним скоріше не як теоретичне, а швидше як практичне. У різні періоди історії нашого народу приналежність до еліти визначалася по-різному. За походженням, достатком, умінням завжди бути поряд з найсильнішими. Але завжди еліта була частиною суспільства, яка готова перебрати на себе історичну відповідальність за його долю. У суспільстві назріла необхідність у такому соціальному прошаркові, з яким можна було б укласти “соціальний контракт”. Тим часом, нинішня українська еліта не готова взяти на себе сміливість висловити, як потрібно жити зараз, які виклики можуть виникнути завтра і, головне, – не визначає мети, до якої слід рухатись.

Дослідники відзначають, що процес становлення національної еліти проходить у складних умовах. Це пояснюється багатьма факторами, основним з яких можна вважати відсутність традиції державотворення. У стабільних суспільствах створення еліти здійснюється відповідно до ретельно розроблених процедур. В результаті цього персональний склад еліти час від часу поновлюється, а сама структура залишається стабільною. В умовах переходу від однієї суспільно-політичної системи до іншої ситуація дещо відмінна. Суспільна нестабільність супроводжується трансформацією або зміною еліт: люди, що займають ключові позиції в державному управлінні, втрачають свої пости, а вакансії, що виникли, заповнюються з порушенням звичайних норм. Україна перехідного періоду характеризується тим, що інститути влади у ній зруйновані. І в цей час іде процес створення нових інститутів і еліт з частою зміною керівництва.

Уявлення про те, що еліта має опікуватися лише політичною чи економічною доцільністю ухвалюваних рішень, що домінує нині в громадській свідомості як України, так і інших пострадянських країн, може врешті-решт стати злим жартом як для еліти цих країн, так і для суспільства загалом.

Розмивання і поняття, і складу нової української еліти, яка нині конкурує лише за матеріальні та політичні ресурси, позбавляє Україну майбутнього, бо таку еліту турбує лише власне майбутнє, а не майбутнє країни. Звідси й хвороба “оманливої демократії”, що виникає у суспільстві, коли еліта не виконує своїх суспільних обов'язків. Адже еліта – це частина суспільства, яка, за Х.Ортегою-і-Гассетом, має “вимірювати себе особливою

мірою”, яка готова взяти на себе історичну відповідальність за долю суспільства загалом. Крім того, сьогодні “еліта – це ті, хто оперують світоглядом, ті, хто оперують смислом”.

Українська еліта не є конкуруючою силою в сфері світоглядів та смислів як всередині, так і ззовні. Наша еліта не сприймається як носій суспільної самосвідомості або провайдер громадського інтересу та його реалізації. Причинами такого стану речей можна назвати:

- гіпертрофовану роль політичної еліти на тлі занепаду культурної, наукової та іншої інтелектуальної еліти суспільства;

- спираючись лише на політичний та економічний раціоналізм, українська еліта не спроможна подолати прірву, що збільшується, між політичною та бізнес-елітою, з одного боку, і інтелектуальною, – з іншого;

- у нас відсутня модель циркуляції еліт. Там, де існує циркуляція еліт, спостерігаються суттєві соціальні зрушення та на вершині соціальної ієрархії з’являються нові люди з новими базовими цінностями.

Все вищенаведене, а також відсутність об’єднавчих цінностей, відсутність бачення майбутнього, заради якого проводяться реформи, та визнаних більшістю суспільства правил гри робить українську еліту слабкою, залежною та провінційною.

Але ж часи змінюються і впертий спротив “старої еліти” усьому новому і прогресивному має бути зламаний. Прийшов час подолати цю усталену тенденцію, адже соціальне підґрунтя для народження “нової еліти” вже перезріло.

Без еліти нація перебуває на рівні етнічної свідомості і не досягає рівня самоусвідомлення себе. Еліта – та українська людність, яка незалежно від соціального становища й фаху прагне величі України й віддає всі свої сили для об’єднання українського народу в монолітну українську націю та побудові міцної української держави. “Елітність, – пише І.Белебеха, – полягає не в аристократичному походженні, не у володінні матеріальними багатствами і навіть не у високій освіті і вченості, а в тому, що цей аристократизм (якщо він є), великі матеріальні багатства (якщо вони є), висока освіта і вченість (якщо вони є), духовні надбання (якщо вони є) та вся людська енергія спрямовані на творення загальної сукупності, яка називається українською нацією, на утвердження, зміцнення і розбудову української державності, на економічне процвітання країни, народу, кожного громадянина України [1].

На нашу думку, головною рисою елітоутворення в сучасній Україні є принципова психологічна відмінність її різних сегментів. Ця фрагментарність не пов’язана безпосередньо ні з поліетнічністю української нації, ні з територіально-адміністративним устроєм. Безпосереднім генератором соціальної групи, яку можна назвати елітою, є наявність унікального для даної групи психо-соціального ресурсу, який може мати економічні, адміністративні, політичні та ідеологічні відповідники. Ця теза ґрунтується на причинно-наслідковій залежності між формою розвитку суспільства та елітоутворення. Аналіз, проведений Гаман-Голутвіною, виявив, що роль поєднувальної ланки між типом розвитку суспільства та характером елітоутворення виконує політична система [2]. Виявляючи природу функції розвитку щодо політичної системи та причинно-наслідкову залежність між характером системи та процесом творення еліти, можна дійти висновку, що для України актуальна одна з двох основних моделей елітоутворення, а саме – мобілізаційна модель.

Психологічний аспект мобілізаційної моделі розвитку суспільства полягає в наявності “зовнішнього ворога”, очевидній або вигаданій загрозі цілісності системи, в ім’я чого соціум закликається до “затягування пасків”, економічної та політичної самопожертви, “щоб не було гірше”. Всередині елітарних кіл ця модель характеризується політикою взаємних поблажок, торгування задля консолідації спільної бази і політичного режиму в цілому. Тривалий час засобом такої консолідації для України виступав антикомунізм. Третя складова мобілізаційної моделі – універсальні стабілізатори курсу у вигляді олігархів (Рабінович).

Таким чином, традиційна для Радянського Союзу схема елітоутворення лишила незмінним головний системоутворювальний принцип – тотожність еліти і влади. Істотне розчинення державних інтересів в приватних та висока ступінь “приватизації” державних інституцій самодостатніми політико-фінансовими структурами зумовлює неефективність сучасних “претендентів на еліту” України, з точки зору тих завдань, які об’єктивно покладаються на еліту.

За даними НІСД (2005 р.), вітчизняна еліта має високий (понад 50%) ступінь спадковості, такий самий відсоток становлять представники вікової категорії 50–60 рр., 54% – сільського походження. Сучасна ситуація в українській еліті за даними НІСД триватиме ще 7–10 років, і матиме вигляд напівдемократії або “фасадної” демократії.

Тому еліти України за сьогоdnішніх обставин можуть формуватися й існувати лише за рахунок чинників, що найменше піддаються руйнівним впливам конкурентів. Це територіальна окресленість, яка має ще й символічну функцію, оскільки кожен “дійсний член” елітарної групи продовжує себе ідентифікувати з нею, і часовий континуум, в якому формувалися основні валідні цінності даної групи, і в якому продовжують жити основні носії цих цінностей, і ресурс.

Під ресурсом ми розуміємо суму психо-соціальних характеристик, які визначають модель, тип і мету поведінки даної соціальної групи. Ресурс має такі виміри: економічний, який, крім товарно-грошового еквіваленту, включає в себе уся сферу соціальних комунікацій, пов’язану з економікою; ідеологічний – спосіб, у який дана група використовує свій ресурс для конкуренції в актуальному ідеологічному просторі; архетипний – уся сукупність міфологем, які покликані легітимізувати дану політичну групу в історичній перспективі, наділити її властивістю зберігання і трансформування локальних культурних кодів.

В наш час все більш необхідним стає виховання національної молоді (як потенційної еліти) в усіх верствах освіти. Особливо це важливо у вищих навчальних закладах, академіях. Враховуючи наявність і тенденцію до руйнування української автентичності, ця проблема саме зараз набуває особливого значення. Відомо, що краще підготовлені молоді спеціалісти стали працювати за кордоном і є аполітичними без особливої поваги до власної країни.

Така повага повинна бути вихована у молодих спеціалістів шляхом широкого доступу до української національної наукової книги і національних наукових видавництв. Такий широкий доступ можуть забезпечити лише висококваліфіковані науковці, спеціалісти, вчені на усіх рівнях. Це можливо, коли існує розуміння такої необхідності в міністерствах, вищих навчальних закладах.

В зв’язку з цим, важливою є проблема формування, “вирощування” еліти. Тривалий час до проблеми еліти ставились зневажливо. Реабілітація – саме так можна охарактеризувати те, що робиться зараз із поняттям “еліта”, яке до останнього часу або функціонувало в ідеологічно урізаному вигляді, або просто виключалось з наукового обігу. Такі аспекти концепції еліти як проблеми її взаємовідносин із суспільством в цілому, відносини між елітами і всередині них, формування нової еліти набувають особливої значущості.

Спроба розкрити різні сторони елітарної особистості дає можливість гостро поставити проблему її виховання у навчально-виховних закладах. Для того необхідно забезпечити педагогів, батьків, вихователів психологічними рекомендаціями по вихованню у дітей пізнавальної, соціальної та творчої активності. На заняттях з дітьми використовувати сюжети, які дають можливість їм проявити себе гідно у різних ситуаціях, претендувати на лідерську роль і з повною відповідальністю відстоювати свої позиції, свою думку як лідера, а також цінувати довір’я, яке надають йому члени колективу, групи чи просто один ровесник.

Формування еліти – складна і копітка справа. У багатьох країнах світу є усталені програми відбору, виховання і навчання талановитої молоді.

Мріючи про майбутнє, можна говорити про той час, коли наука полегшить суспільству пошук обдарованих людей, коли вона поставить заслін посередності, коли тести для вступників у вузи виявлятимуть не тільки здатність до запам'ятовування наявної сукупності інформації, а й творчі схильності молоді людини.

Отже, поняття еліти для нашого суспільства є досить новим (не зважаючи на те, що саме слово “еліта” сьогодні стало вельми модним). Головна детермінанта елітоутворення в сучасній Україні – це принципова психологічна відмінність її різних сегментів. Еліти України за сьогоднішніх обставин можуть формуватися й існувати лише за рахунок чинників, що найменше піддаються руйнівним впливам конкурентів: територіальна окресленість і часовий континуум. У сучасному контексті стає більш зрозумілою необхідність цілеспрямованих втручань у виховання та освіту молоді з метою впливу на її формування як потенційної еліти.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Белебега І.О.* Українська еліта. – Харків, 1999.
2. *Гаман-Голутвина О.В.* Региональные элиты России: персональный состав и тенденции эволюции // Полит. исслед. – 2004. – № 2.
3. *Ортега-и-Гасет Х.* Безхребетна Іспанія // *Ортега-и-Гасет Х.* Вибрані твори. – К., 1994.